

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ВАСИЛЯ СТУСА

ГАРБЕРА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'282(477.52/6)

КОНЦЕПТ *ЛЮДИНА*
У ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філологічних наук, доцент,
**КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА Жанна
Володимирівна,**
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, професор кафедри
загального та прикладного мовознавства і
слов'янської філології.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор,
МАРЧУК Людмила Миколаївна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, завідувач
кафедри української мови;

кандидат філологічних наук,
КОБЧЕНКО Наталя Віталіївна,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
докторант кафедри української мови та
прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться «29» березня 2018 року о 12⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий «28» лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасні студіювання активізують прагнення до вивчення людини в динамічній єдності різноманітного, що стає найважливішим чинником зростання, концептуального оновлення соціально-гуманітарного знання, засобом взаємодії та взаємозбагачення природничих і гуманітарних наук. Людина, за В. Медведєвим, – це єдність духовного і тілесного, загального й одиничного, свідомості та дії. Сьогодні домінує антропоцентричний підхід до мови, розкриваються нові концептуальні аспекти дослідження «людського виміру» в мові: особливості репрезентації концепту *людина* в українській та англійській (Н. Філіппова), німецькій (Л. Близнак), кримськотатарській (О. Симанська) мовах; образно-перцептивні вербально закріплені смисли концепту *людина* / нім. *Mensch* на матеріалі твору сучасного німецького письменника Томаса Бруссіґа «Герої як ми» (Г. Новак, Ю. Лещук); моделювання концепту *людина* як міжфреймового утворення, що інтегрує п'ять базових фреймів (предметний, акціональний, таксономічний, посесивний і компаративний) у ченелінг-дискурсі Крайона (Т. Петрик); індивідуально-авторське осмислення й особливості вербальної репрезентації концепту *людина* на різних етапах формування ідіостилю Ліни Костенко (О. Крупко); вербалізація концепту *людина* фразеологічними одиницями з компонентом-назвою речовини в російській мові (Т. Сичова) та ін.

Кожна мова прагне відобразити й схарактеризувати будь-які явища життя людини і, звичайно, її саму (риси характеру, зовнішність, здібності, фізичні та емоційні стани тощо), апелюючи до культурних традицій, що склалися в суспільстві, наукових, філософських, релігійних поглядів, до моральних настанов, а також до досвіду повсякденного життя. Фразеологія постає тією сферою мови, у якій найбільш яскраво відображені уявлення людини про себе. В образному змісті фразеологізмів утілений культурно-національний світогляд. Фразеологічні одиниці виявляють безпосередню близькість до поглядів народу, оскільки в мові закріпилися та фразеологізувалися саме ті звороти, які асоціюються з культурно-національними еталонами. Особливої ваги в цьому аспекті набувають дослідження ареальної фразеології.

Ареальні фразеологічні одиниці посідають вагоме місце в репрезентації концептів, пов'язаних із духовним і матеріальним життям мешканців певного регіону (див. праці Т. Д'якової, Н. Скоробагатько, В. Ужченка та Д. Ужченка, І. Царьової та ін.). Наразі існує потреба ґрунтового теоретичного й емпіричного висвітлення процесу вербалізації концепту *людина* у фразеології східноєвропейських українських говірок, що функціонують у населених пунктах Донецької області, чим і зумовлена **актуальність** пропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової теми кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична

лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер державної реєстрації 0115U000088). Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол №2 від 02.03.2015 р.).

Мета роботи – виявлення й окреслення специфіки концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок із опертям на систему кодів культури та з укладанням відповідної лінгвістичної бази даних.

Реалізація мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

1) узагальнити кваліфікаційні ознаки концепту в сучасній лінгвопарадигмі;

2) схарактеризувати специфіку вербальної об'єктивації концепту засобами ареальної фразеології та структурувати концепт *людина* у фразеології східноstepових українських говірок;

3) визначити систему кодів культури та міжкодових переходів концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок із простеженням відповідної кількісної репрезентації;

4) описати вторинну семіотичну систему концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок;

5) здійснити покроковий алгоритм інфологічного етапу проектування лінгвістичної бази даних «Концепт *людина* у фразеології східноstepових українських говірок» із обов'язковою параметризацією фразеологізмів (за ідеографічною, аксіологічною, структурною класифікаціями);

6) опрацювати датологічний етап проектування відповідної лінгвістичної бази даних.

Об'єктом дисертації виступає концепт *людина* у фразеології як один із основних сегментів концептуальної картини світу українця.

Предметом дослідження постають фразеологізми східноstepових українських говірок із архісеомою 'людина'.

Матеріал дослідження становлять 706 фразеологічних одиниць, зібраних експедиційним шляхом у смт Новотроїцьке, смт Ольгінка Волноваського району Донецької області, у їх численних контекстуальних виявах та реалізаціях.

Методологічну базу дослідження становлять основні положення *ареальної фразеології* (Р. Міняйло, Н. Скоробагатько, В. Ужченко і Д. Ужченко, О. Шкуран), *фразеологічної ідеографії* (М. Алефіренко, Ю. Прадід), *етнолінгвістичного напряму фразеології* (О. Селіванова, І. Чибор), *лінгвоконцептології* (А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна, А. Приходько, Ю. Степанов).

Методи дослідження. У роботі застосовано загальнонаукові (*спостереження, методи індукції та дедукції, описовий, статистичний*) і спеціальні (*методи концептуального аналізу, тематичних полів, параметричного аналізу семантичної структури фразеологізму, компонентного аналізу*) методи для структурування концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок із послідовним

виокремленням поняттєвого, образного, значеннєвого й оцїнного складникїв. *Метод опитування* інформантїв використано для збирання ареальних фразеологїчних одиниць (АФО).

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше: 1) сформовано корпус фразеологїзмїв схїдностєпових українських говїрок із архїсеомою 'людина'; 2) концепт *людина* у фразеологїї схїдностєпових українських говїрок представлено через систему кодїв культури та мїжкодових переходїв; 3) змодельовано лїнгвїстичну базу даних «Концепт *людина* у фразеологїї схїдностєпових українських говїрок» із опертям на їдеографїчну, аксіологїчну, структурну класифїкацїю фразеологїзмїв. Новизна роботи полягає також в їнтегруваннї їдеографїчного опису концепту *людина* й аналізу його вторинної семїотичної системи.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненнї й доповненнї методики дослідження концептїв у фразеологїї через репрезентацїю системи кодїв культури, що розширює знання механїзмїв ї закономїрностей мовної концептуалїзацїї. Аналїз концепту *людина* у фразеологїї схїдностєпових українських говїрок становить вагомий внесок в опрацювання проблем культурного кодування та нацїонально-культурної специфїки концепту *людина* в українїстїцї.

Результати дослідження можуть знайти **практичне використання** у вишївських курсах із сучасної української мови (роздїл «Фразеологїя»), української дїалектологїї, у викладаннї спецкурсїв із концептологїї, лїнгвокультурологїї, створеннї загальнонацїональних тлумачних ї фразеологїчних словникїв із культурологїчним коментарем та їн.

База даних «Концепт *людина* у фразеологїї схїдностєпових українських говїрок» може прислужитися в укладаннї пїдручникїв ї навчальних посїбникїв із питань ареальної фразеологїї, у написаннї квалїфїкацїйних робїт маїстрантїв та наукових досліджень аспїрантїв.

Основнї результати проведеного студїювання внесено до лекцїйних курсїв навчальних дисциплїн спецїальностї 035 Фїлологїя «Дїалектологїя» (ступїнь освїти «бакалавр»), «Методологїя наукових досліджень їз прикладної лїнгвїстики» (ступїнь освїти «маїстр»), що викладаються на фїлологїчному факультетї Донецького нацїонального унїверситету їменї Василя Стуса.

Особистий внесок здобувача. Усї результати дослідження з виявлення ї окреслення специфїки концепту *людина* у фразеологїї схїдностєпових українських говїрок отримано особисто здобувачем.

Апробацїя результатїв дослідження. Матерїали дослідження обговорено на 8 Мїжнародних наукових конференцїях, симпозиумах ї семїнарах (Мїжнароднїй науково-теоретичнїй конференцїї «Граматичнї читання – VIII» (Вїнниця, 2015), «Граматичнї читання – IX» (Вїнниця, 2017); Мїжнароднїй науково-методичнїй конференцїї «Сучаснї технологїї викладання гуманїтарних дисциплїн: тенденцїї та перспективи» (Вїнниця, 2015); X Мїжнароднїй науковїй конференцїї «Мова як свїт свїтїв: граматика ї поетика текстових структур» (Київ, 2015); Мїжнародному науково-

теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (Вінниця, 2016, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (Братислава, Словаччина, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Нове у філології сучасного світу» (Львів, 2017)), II Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 2017). Результати дослідження обговорено на аспірантському семінарі (Вінниця, 2016), щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу філологічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 2015 – 2017). Матеріали дисертації обговорено на засіданні міжфакультетального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол №2 від 18 грудня 2017 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи відбито у 12 наукових статтях: із них 5 опубліковано у фахових виданнях України (з них 1 – у міжнародному наукометричному виданні); 1 – в іноземному періодичному науковому виданні; 2 – у матеріалах наукових конференцій України; 1 – у збірнику матеріалів закордонної конференції; 3 – в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації визначені її метою та завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку літератури (230 позицій), додатків (Додаток А «Ареал дослідження», Додаток Б «Список опитаних»). Праця містить 2 таблиці, 1 схему та 15 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок, основний текст – 175 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну, теоретичне значення і практичну цінність роботи, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження концепту людина у фразеології східноstepових українських говірок» містить опис онтологічної сутності концепту в сучасному мовознавстві (*підрозділ 1.1*), характеристику вербальної об'єктивації концепту засобами ареальної фразеології (*підрозділ 1.2*), визначення структурної організації концепту людина у фразеології східноstepових українських говірок й обґрунтування комплексу методів його дослідження (*підрозділ 1.3*).

Термін «концепт» є досить поширеним і дискусійним у сучасному мовознавстві. Упродовж тривалого часу він використовується як базовий у дослідженнях, присвячених опису мовних картин світу. Потребу його виникнення й функціонування цілком логічно обґрунтували ще на початку та актуалізували наприкінці ХХ ст. із акцентуванням уваги на синтезі лексикографічної й енциклопедичної інформації (А. Бабушкін та ін.), злитті в семантиці денотації та конотації, «близького» та «віддаленого» значень слова, знання про світ і суб'єкт, який його пізнає.

У студіюванні актуалізовано погляди на концепт як епістемічне, психоментальне й етнокультурне утворення.

Інтерпретація концепту як епістемічного утворення запропонована в лінгвокогнітивних дослідженнях із такими кваліфікаціями: когнітивно-базова підсистема думки й знання (Р. Павільоніс), поняття практичної (буденної) філософії (Н. Арутюнова), оперативна значуща одиниця мислення (С. Жаботинська, О. Кубрякова), дискретне ментальне утворення, що дорівнює базовій одиниці мисленнєвого коду людини (З. Попова, Й. Стернін), максимально абстрагована ідея «культурного предмета» (В. Красних), уявлення про фрагмент світу або частину такого фрагменту (М. Піменова), інформаційна структура свідомості (О. Селіванова) і под.

Визначення концепту як психоментального утворення пов'язане з його тлумаченням як «алгебраїчного» виразника значення (Д. Ліхачов), ембріону мисленнєвих операцій (С. Аскольдов), ментального прообразу (І. Штерн), базового перцептивно-когнітивно-афективного утворення динамічного характеру (О. Залевська) і т. ін.

Розуміння концепту як етнокультурного утворення активізує такі дефініції: згусток культури у свідомості людини (Ю. Степанов), точка перетину широкого культурного світу й світу індивідуального (І. Голубовська, Н. Слухай (пор. також етноконцепт)), вербалізований культурний смисл (С. Воркачов, В. Карасик), специфічна мовна одиниця, наповнена етнокультурним смислом (В. Жайворонок), специфічне семантичне утворення («ментальна сутність») із лінгвокультурними особливостями (В. Маслова) та ін.

Останнім часом у мовознавстві домінує тенденція до інтегрування заявлених векторів інтерпретації концепту з актуалізацією ознак комплексності (А. Приходько), глобальності (А. Загнітко), багатовимірності (Ж. Краснобаєва-Чорна, С. Ляпін) тощо. Цей підхід постає аргументованим і мотивованим, його обрано за базовий у дослідженні. З огляду на мету студіювання та специфіку мовного матеріалу увагу зацентровано на етнокультурному векторі аналізу концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок.

Значний науковий інтерес викликає мовленнєва реалізація ментальних одиниць за допомогою ареальних фразеологізмів, позиціонованих як потужний засіб вербалізації концепту, що надає доступ до сфери народної духовної культури (В. Коваль), культурних цінностей народу (А. Вежбицька) і под.

Структуру концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок опрацьовано з опертям на «класичні» погляди представників когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології (С. Воркачов, В. Карасик). Аналізований концепт містить чотири компоненти: 1) поняттєвий, що передбачає огляд дефініцій людини в тлумачному, філософському, психологічному, асоціативному, соціологічному, культурологічному словниках і словнику символів; 2) образний, репрезентований вторинною

знаковою системою; 3) значеннєвий, представлений фразеологічною парадигмою АФО й 4) оцінний із послідовним виокремленням позитивно-, негативно- й нейтральнооцінних фразеологізмів, причому цей складник виступає і як самодостатній, і водночас як компонент культурного кодування та ідеографічного членування.

У дисертації застосовано комплексний підхід до вибору методів дослідження. Крім загальнонаукових методів *спостереження, індукції та дедукції, описового, статистичного* та ін., залучено спеціальні методи дослідження. Значеннєвий складник концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок опрацьовано за допомогою *методу тематичних полів*, тобто через фразеосемантичні поля (ФСП), фразеосемантичні групи (ФСГ) і фразеосемантичні підгрупи (ФСПГ). У межах такого підходу, за Ж. Краснобаєвою-Чорною, ФСП постає як сукупність фразеосемантичних груп, об'єднаних за концептуальним критерієм, ФСГ – як сукупність фразеологізмів, об'єднаних однією архісемою (у нашому студіюванні – ‘людина’), що наявна у фразеологічному значенні всіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки, ФСП – як сукупність фразеологічних одиниць, об'єднаних диференційною семою (гіпосемою), за якою розрізняють одиниці того самого класу і яка пов'язує їх опозитивними відношеннями схожості або протиставлення. Запропонована структура не є вичерпною, оскільки розрахована на аналіз концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок. Опис образного складника відповідного концепту з окресленням особливостей реалізації кодів культури здійснено за допомогою *методу компонентного аналізу АФО*, а оцінного складника – із застосуванням *методу параметричного аналізу семантичної структури фразеологізму*.

У другому розділі «**Вторинна семіотична система концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок**» висвітлено теоретико-прикладні питання культурного кодування (*підрозділ 2.1*), схарактеризовано систему кодів культури (*підрозділ 2.2*) та міжкодових переходів (*підрозділ 2.3*) аналізованого концепту з ґрунтовним описом лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) показників культурних кодів.

Культурне кодування (або вторинні семіотичні системи) постає нині одним із найактуальніших аспектів лінгвокультурологічних студіювань у вітчизняному та закордонному мовознавстві (Ж. Краснобаєва-Чорна, В. Маслово, Н. Толстой і С. Толстая та ін.). Фразеологія яскраво відображає своєрідність мови та культури, що зумовлює особливу увагу лінгвістів до фразеологічного фонду мови як індикатора універсального й самобутнього в національно-мовній картині світу (див. праці Р. Батсурена, Г. Кшижановської, В. Телії та ін.). Важлива роль у цьому аспекті належить компонентам фразеологізмів, що виступають репрезентантами кодів культури, наприклад, соматизми представляють соматичний код культури, зоосемізми та фітокомпоненти – біоморфний із розподілом на рослинний і зооморфний (за класифікаціями В. Красних і О. Селіванової), метеокомпоненти – природний

(за класифікацією Л. Савченко), колоративи – колоративний, числові компоненти – квантитативний (за класифікаціями Г. Багаутдінової, Л. Савченко), назви продуктів харчування та страв – гастрономічний (за класифікацією М. Ковшової) тощо. Під «кодом культури» розуміємо зумовлену культурою мережу членування, категоризації, оцінок світу (В. Красних, О. Селіванова) або систему знаків, що репрезентують культурні смисли (В. Телія, Л. Савченко). І. Чибор цілком слушно зауважує, що код культури як вторинна знакова система акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти.

Концепт *людина* у фразеології східноstepових українських говірок представлений системою кодів культури (488 АФО – тут і далі кількісні показники ґрунтовані на аналізованому корпусі) та міжкодових переходів (218 АФО).

Соматичний код культури в дослідженні формує 61 соматизм (120 АФО), найбільшу продуктивність з-поміж яких виявляють соматизми *голова, вухо й око*: 1) **голова** – ЛСВ ‘головний біль’ (*голова розривається*); ЛСВ ‘досвідчений’ (*бита голова*); ЛСВ ‘дурнувата людина’ (*в голові стрижене*); ЛСВ ‘загострити увагу’ (*втоккти в голову*); ЛСВ ‘нерозумна людина’ (*головою вдаритися*); ЛСВ ‘збожеволіти’ (*зірватися вниз головою*); ЛСВ ‘шибайголова’ (*одірви голову й вибрось*); 2) **вухо** – ЛСВ ‘стан після почутих лайки, брехні, дурниць’ (*аж вуха в’януть*); ЛСВ ‘процес напруженого мислення’ (*аж вуха горять*); ЛСВ ‘слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому’ (*аж у вухах заляцало*); ЛСВ ‘уважно слухати’ (*вуха настобурчити*); ЛСВ ‘набриднути розмовами’ (*підсісти на вуха*); ЛСВ ‘спокійна людина’ (*хоч у вухо стрель*); 3) **око** – ЛСВ ‘зорове відчуття після сильного удару’ (*аж в очах замиготіло*); ЛСВ ‘бути голодним’ (*аж на очі нічого не бачити*); ЛСВ ‘відчуття від погляду на щось дуже яскраве’ (*аж очі виідає*); ЛСВ ‘флегматична людина’ (*і ходити з заплющеними очима*); ЛСВ ‘виснажена людина’ (*одні очі остались*); ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (*хоч ширнути межі очі*).

Предметний код культури представлений 99 показниками (105 АФО), які утворюють такі тематичні групи: будівля, її частини, будівельні матеріали (*башня, гвіздочок, криша*); одяг, взуття, аксесуари, прикраси (*валянок, вінок, носок*); предмети побуту, інструменти (*вила, відро, швабра*); техніка (*антена, духовка, інкубатор*); побутові відходи (*потрюх, тирса, цурка*); посуд (*горщик, макітра, ступа*); друковані видання (*газета, журнал, пособіє*); іграшки (*дзига, іграшка, юла*); транспортні засоби (*брічка, кран, трактор*); частини механізму (*тормоз, пружина*); грошові одиниці (*копійка, рубель*); музичні інструменти (*барабан, гітара*); освітлення (*каганець, свічка*) тощо. Максимальною кількістю ЛСВ (3 вияви) наділена лексема **віник** – ЛСВ ‘дурний’ (*прибитий сирим віником*); ЛСВ ‘жвава людина’ (*драний віник*); ЛСВ ‘безхарактерний’ (*хоч віник зв’яжи*).

У межах **зооморфного коду культури** зафіксовано 50 зооморфізмів (65 АФО), найбільшу продуктивність з-поміж яких виявляють:

1) **жаба** – ЛСВ ‘засмучена людина’ (*жаба даве*); ЛСВ ‘зла жінка’ (*жаба пупирчаста*); ЛСВ ‘мовчати’ (*мов жабу ковтнути*); 2) **кінь** – ЛСВ ‘дивак’ (*кінь педальний*); ЛСВ ‘гладка людина’ (*на конях не об’їдеши*); ЛСВ ‘худа й зла людина’ (*те, що коней кусає*); 3) **коза** – ЛСВ ‘гордовита людина’ (*ї на рябій козі не під’їхати*); ЛСВ ‘голодна людина’ (*кози лижуть*); ЛСВ ‘гордовита людина’ (*на блатній козі проїхатися*); 4) **курка** – ЛСВ ‘дивак’ (*аж кури сміються*); ЛСВ ‘безхарактерна людина’ (*ї кури загребуть*); ЛСВ ‘неохайна жінка’ (*курка обципана*); 5) **собака** – ЛСВ ‘дуже відома людина’ (*всі собаки знають*); ЛСВ ‘дуже розгніватися’ (*гавкати як скажена собака*); ЛСВ ‘нездара’ (*тіки собак ганяти*).

Антропний код культури нараховує 57 показників (52 АФО) й актуалізує номінації за рисами характеру (**гуляка** – ЛСВ ‘легковажний чоловік’ (*гуляка святковий*)), за гендерною ознакою (**дівка** – ЛСВ ‘дівчина на виданні’ (*спіла дівка*)), за родинними зв’язками (**сваха** – ЛСВ ‘дурнувата жінка’ (*дурочкіна сваха*)), за розумовими здібностями (**дурак** – ЛСВ ‘нерозумна людина’ (*дурак дураком*)), за фізичним станом (**мертвяк** – ЛСВ ‘вперта людина’ (*ї мертвяк заговорить*)) й оніми (**Марко** – ЛСВ ‘неспокійний чоловік’ (*товктивий Марко*)) тощо.

До складу **фітоморфного коду культури** зараховано 22 фітоморфізми (27 АФО) з максимальною кількістю ЛСВ (2 вияви): 1) **дуб** – ЛСВ ‘дурнувата людина’ (*дуб дубом; дуб сосновий*); ЛСВ ‘сказати щось безглузде’ (*з дуба впасти*); 2) **яблучко** – ЛСВ ‘недосвідчена людина’ (*ще недоспіле яблучко*); ЛСВ ‘вагітна жінка’ (*яблучко пузате*).

Природний код культури сформований 22 показниками (26 АФО) з кількісним домінуванням лексем **вітер** (ЛСВ ‘худа людина’ (*вітер зламає*); ЛСВ ‘виснажена людина’ (*вітром носе*); ЛСВ ‘легковажна людина’ (*дми-вітер*); ЛСВ ‘худа людина’ (*за вітром хилитися*)) і **вода** (ЛСВ ‘бути спритним’ (*ї з грязної води чистим вийти*); ЛСВ ‘здорова людина’ (*треба воду возити*); ЛСВ ‘засмучена людина’ (*у воді вмочений*)).

Гастрономічний код культури репрезентований 19 гастрономізмами (15 АФО), напр.: *борщ, вареник, вишкварки, дрожжі, каша, колбаса, крендель, мед, харч*, з-поміж яких лише лексема **дрожжі** має 2 ЛСВ: ‘мерзнути’ (*продавать дрожжі*) і ‘гладка людина’ (*рознесло як на дрожжах*).

Найбільш продуктивними в рамках **духовного коду культури** (5 показників, 13 АФО) є лексема **душа** з 5 ЛСВ: 1) ЛСВ ‘стривожена людина’ (*душа тіліпається*); 2) ЛСВ ‘вжити що-небудь натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина’ (*душу закислити*); 3) ЛСВ ‘добра людина’ (*на душу багатий*); 4) ЛСВ ‘безвольна людина’ (*солом’яна душа*); 5) ЛСВ ‘любитель мандрувати’ (*циганська душа*).

Двома максимальними ЛСВ визначувані репрезентанти малочисельних кодів культури: **квантитативного** (13 показників, 12 АФО) – числівник **два** (ЛСВ ‘добре вихована дитина’ (*два буде*); ЛСВ ‘гладка людина’ (*два на два*)); **темпорального** (10 показників, 12 АФО) – **год** (ЛСВ ‘стара людина’ (*в годах*); ЛСВ ‘примхлива стара людина’ (*годи накривають*)) і

день (ЛСВ ‘гладка людина’ (*за день не оббігти*); ЛСВ ‘лінуватися’ (*шукати вчорашній день*)); **міфологічного** (8 показників, 10 АФО) – міфологеми **смерть** (ЛСВ ‘виснажена людина’ (*смерть погулять випустила*); ЛСВ ‘мява людина’ (*тіки по смерть посилати*)) і **чорт** (ЛСВ ‘бути дуже розгніваним’ (*дивитися чортом*); ЛСВ ‘лицемірна людина’ (*святий та Божий – на чорта похожий*)).

Одним ЛСВ представлені всі складники останніх п’яти кодів культури аналізованого концепту, напр.: **акціональний** (13 показників, 9 АФО) – **хід** (ЛСВ ‘бути флегматичним’ (*спати на ходу*)); **сенсорний** (10 показників, 9 АФО) – **гнів** (ЛСВ ‘гніватися’ (*класти гнів*)); **спатіальний** (9 показників, 8 АФО) – **Африка** (ЛСВ ‘кучерява людина’ (*Африка пішла*)); **кваліфікативний** (3 показники, 3 АФО) – **характер** (ЛСВ ‘знайти спільну мову’ (*підійти під характер*)); **мовленнєвий** (2 показники, 2 АФО) – **брехня** (ЛСВ ‘брехати’ (*брехні розводять*)).

У студіюванні зафіксовано також міжкодові переходи, що дає змогу розширити перелік зазначених кодів колоративним і геометричним. Терміном «міжкодовий перехід» окреслюємо, за І. Чибор, дифузну зону, де умовно визначені межі кодів культури взаємопроникають.

Найбільшу кількість ЛСВ мають двокомпонентні міжкодові переходи: 1) «соматичний + предметний» (22 ЛСВ, напр.: **«голова + зеркало»** ЛСВ ‘лисий чоловік’ (*на голові зеркало*)); 2) «соматичний + природний» (17 ЛСВ, напр.: **«волосся + дощ»** ЛСВ ‘старанна людина’ (*аж із волосся дощ тече*)); 3) «зооморфний + соматичний» (13 ЛСВ, напр.: **«горобець + рука»** ЛСВ ‘бути спритним’ (*горобців руками ловити*)); 4) «квантитативний + предметний» (12 ЛСВ, напр.: **«два + маршрутка»** ЛСВ ‘неграмотна людина’ (*як дві маршрутки вперек*)). 3 ЛСВ у межах трикомпонентних переходів визначуваний лише складник «предметний + соматичний + квантитативний» (напр., **«шматок + кишка + сім + верста»** ЛСВ ‘бути жадібним’ (*за шматок кишки бігти сім верст пішки*); **«два + чобіт + один + нога»** ЛСВ ‘схожі люди’ (*два чоботи на одну ногу*); **«сьомий + клепка + голова»** ЛСВ ‘дурнувата людина’ (*сьомої клепки не хвата в голові*)).

Третій розділ «Лінгвістична база даних «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок»: структура та функції» присвячено окресленню досвіду використання лінгвістичної бази даних (ЛБД) у фразеології, встановленню кваліфікаційних ознак і класифікаційних параметрів ЛБД (*підрозділ 3.1*), етапам проектування ЛБД «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок» (*підрозділ 3.2*).

Сучасні студіювання з прикладної лінгвістики Донецького національного університету імені Василя Стуса позиціонують базу даних як один із найефективніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних загалом, і фразеологічного фонду мови зокрема (див. праці А. Загнітка, І. Данилюка, Ж. Краснобаєвої-Чорної, Г. Ситар).

Лінгвістичні бази даних забезпечують автоматизацію лексикографічної діяльності масового та спеціального призначення, тобто підготовку словників різних типів, дають змогу створювати запити, переглядати й аналізувати дані в різний спосіб, урахувавши ті або ті параметри досліджуваних одиниць. Стратегія створення ЛБД спрямована на обробку мовних об'єктів за різними параметрами та типами інформації. Проектування бази даних, за Є. Карпіловською, передбачає два етапи: 1) інфологічний – етап відбору інформації та її структурування, тобто етап внутрішньої формалізації інформації, етап моделювання інформації; 2) датологічний – етап оформлення інформації відповідною мовою подання, придатною для комп'ютерного опрацювання, тобто етап зовнішньої формалізації інформації, етап моделювання її форми, перетворення інформації на дані.

Проектна таблиця ЛБД, опрацьована в роботі як результат інфологічного етапу, представлена дев'ятьма полями: 1) порядковий номер АФО, 2) АФО, 3) значення, 4) репрезентант коду культури, 5) різновид коду культури; 6) різновид АФО за ідеографічною класифікацією, 7) різновид АФО за аксіологічною класифікацією, 8) різновид АФО за структурною класифікацією, 9) контекст (напр., **язик по коліна** у кого. Про людину, яка не вміє берегти таємниці, займається пересудами та плітками; **язик + коліно**; соматичний; ФСГ «Спілкування», ФСПГ «Язикатий»; негативнооцінний; зі структурою словосполучення; *Та ж у них язик по коліна, не слухай їх даже!*).

Ідеографічна модель ФСП «Людина» в східноstepових українських говірках визначується структурою:

1. ФСГ «Характер» (35,5%): 1) ФСПГ «Добрий» (*на душу багатий; ангел небесний*); 2) ФСПГ «Злий» (*гримза патлата; з чортових кусочків шиштий*); 3) ФСПГ «Працьовитий» (*дятел-стукун; хазяйського батька син*); 4) ФСПГ «Лінійний» (*щодня неділя; кабеля невироблена*); 5) ФСПГ «Сміливий» (*і чорту в пацу залізи; і дрючком не злякати*); 6) ФСПГ «Боязкий» (*герой у жінчиній кофті; сміливий до порога*); 7) ФСПГ «Старанний» (*аж ніт виступив; аж тирса сипиться*); 8) ФСПГ «Спритний» (*як з гуся вода; із розбовтка курча висидіти*); 9) ФСПГ «Талановитий» (*майстрова жила; усе в руках горить*); 10) ФСПГ «Допитливий» (*голодний кумі тільки хліб на умі; любопитній Варварі хвіст одірвали*); 11) ФСПГ «Непосидючий» (*дзига вкусила; юлу ковтнути*); 12) ФСПГ «Покірний» (*без коників; хоч у вуха стрель*); 13) ФСПГ «Впевнений у собі» (*завертіти хвіст бубликом; зубами дріт перекусити*); 14) ФСПГ «Самостійний» (*ні Богу свічка ні чорту коцюба; ні клятий тулуб ні м'ятий*); 15) ФСПГ «Нікчемний» (*куряча воша; цуцик замандрючений*); 16) ФСПГ «Жадібний» (*за руб зайця пережнати; як два жиди вкупи*); 17) ФСПГ «Нервовий» (*зібрать нерви в тряпочку; кропивою вкушений*); 18) ФСПГ «Пихатий» (*ділова колбаса; на бричці не підкотитися*); 19) ФСПГ «Байдужий» (*сонна муха; холодильникна камера; і краном не зрушити*); 20) ФСПГ «Легковажний» (*горобчик влітку; летять вітри із макітри*); 21) ФСПГ «Впертий» (*аж ногами в землю врости; страшенна сила*);

- 22) ФСПГ «Лицемірний» (*укусити ї губи поховати; змія підколодна*);
 23) ФСПГ «Простакуватий» (*Дуся з пивзаводу; простий, як труси за руб двадцять*);
 24) ФСПГ «Безхарактерний» (*мішок із половою; хоч віник зв'язи*);
 25) ФСПГ «Дивакуватий» (*комедія без картинок; кінь педальний*);
 26) ФСПГ «Розбещений» (*кішка драна; посьолочна дівка*);
 27) ФСПГ «Улесливий» (*барвінком стелитися; солодкий, хоть до рани приклади*);
 28) ФСПГ «Хитрий» (*змія з жовтими очима; дочка лисиці*);
 29) ФСПГ «Нахабний» (*нахабніший за Клименка; в любу дирку затичка*);
 30) ФСПГ «Вередливий» (*з вибриками; кондрики напали*);
 31) ФСПГ «Егоїстичний» (*сам себе на умє; товста шкура*);
 32) ФСПГ «Заздрісний» (*багно болотові завидує; груди розпухли*);
 33) ФСПГ «Шибайголова» (*шкура барабаняча; одірви голову ї вибрось*);

2. ФСТ «Зовнішній вигляд» (15,6%): 1) ФСПГ «Зовнішньо привабливий» (*як майська квіточка; як з журналу*); 2) ФСПГ «Зовнішньо непривабливий» (*гречкою притрушений; три дні макаки лиськали*);
 3) ФСПГ «Худий» (*глиста в скафандрі; в тріски можна взяти*);
 4) ФСПГ «Гладкий» (*аж морда лопається; будку наїсти*);
 5) ФСПГ «Високий» (*як черешня надворі; тополю доганяти*);
 6) ФСПГ «Низький» (*гном без ковпачка; ліліпут без Гулівера*);
 7) ФСПГ «Лисий» (*волосся стерти об подушки; кучерявий без волос*);
 8) ФСПГ «Кучерявий» (*аварія на макаронній фабриці; Африка пішла*);
 9) ФСПГ «Зовнішньо подібні» (*як з інкубатора; в одній діжці вимішані*);
 10) ФСПГ «Зовнішньо неохайний» (*коза в сарафані; голий, босий і в носках*);

3. ФСТ «Фізичний стан» (13,5%): 1) ФСПГ «Фізично здоровий» (*хоч у воли запрягай; зірточок сталевий*); 2) ФСПГ «Хворобливий» (*легені відхаркувати; зійти з лиця*); 3) ФСПГ «Виснажений» (*як через м'ясорубку перекрутили; виутюжений Іван*); 4) ФСПГ «Відчувати холод» (*аж гусяча шкура вилзла; під носом соплі замерзають*); 5) ФСПГ «Відчувати головний біль» (*голова розривається; голова як чавун*); 6) ФСПГ «Відчувати біль у грудях» (*підпирає кілком під груди; як камінь даве*); 7) ФСПГ «Відчувати біль у ногах» (*ноги аж гудуть; ноги як колодки*); 8) ФСПГ «Зорове відчуття» (*аж каганці засвітились; чорні галки літають*); 9) ФСПГ «Слухове відчуття» (*аж серце закалатало; аж у вухах заляцало*); 10) ФСПГ «Стан вагітності» (*ходить з барабаном; від Ветрова залетіти*); 11) ФСПГ «Стан алкогольного сп'яніння» (*асфальт обнімати; надратися в стельку*); 12) ФСП «Ситий» (*утробу набити; живіт сало зав'язав*); 13) ФСПГ «Голодний» (*зуби на полицю закинуть; кишки сваряться*);

4. ФСТ «Розумові здібності» (12,8%): 1) ФСПГ «Розумний» (*голова повна ума; живий ум*); 2) ФСПГ «Дурнуватий» (*маргарин у черепі; трактором переїханий*); 3) ФСПГ «Удавано розумний» (*впасти на умняк; вумний як вутка*); 4) ФСПГ «Нетямущий» (*голова і два вуха; Толік з водокачки*); 5) ФСПГ «Досвідчений» (*не пальцем деланий; у горицику танцювати ї не перекинути*); 6) ФСПГ «Недосвідчений» (*ще недоспіле яблучко; в голові неспілі овочі*); 7) ФСПГ «Божевільний» (*з дурки втекти; криша поїхала*);

8) ФСПГ «Забудькуватий» (*йолопень-телепень; в одне ухо влітає, а з другого вилітає*);

5. ФСГ «Спілкування» (8,5%): 1) ФСПГ «Мовчазний» (*закрити піддувайло; мов язик одкусити*); 2) ФСПГ «Брехливий» (*народитися в квітні; губа як у старої циганки*); 3) ФСПГ «Язикатий» (*посьолочне радіо; язик по коліна*); 4) ФСПГ «Лайливий» (*крючки збирати; в роті чорно*); 5) ФСПГ «Говорити без логіки» (*із п'ятого в десяте перескакувати; ні тпру ні но*); 6) ФСПГ «Говорити нісенітниця» (*у ступні воду молотити; з дуба впасти*); 7) ФСПГ «Дошкулити під час розмови» (*вколоти шпильку; солі на рану насипати*); 8) ФСПГ «Висловлювати згоду під час розмови» (*в один свисток свистіти; в одну дудку грати*); 9) ФСПГ «Висловлювати неповагу під час розмови» (*балакати крізь губу; через губу не плюнути*); 10) ФСПГ «Ображати під час розмови» (*в чужий город кидати каміння; змішати з грязюкою*); 11) ФСПГ «Сперечатися під час розмови» (*заводити бучу за чужу онучу; збити бучу*);

6. ФСГ «Емоційний стан» (7,2%): 1) ФСПГ «Веселий» (*наїстися смішного борщу; ніби смішинку з'їсти*); 2) ФСПГ «Засмучений» (*аж каша кисне; покласти вуха на спину*); 3) ФСПГ «Розгніваний» (*бити буруна; гедзики б'ють*); 4) ФСПГ «Наляканий» (*аж сорочка пополотніла; ні живий ні мертвяк*); 5) ФСПГ «Засоромлений» (*аж ніс почервонів; набратися страху*); 6) ФСПГ «Шокований» (*аж дух забиває; як чмелений їжак*); 7) ФСПГ «Роздратований» (*скажена качка; аж скули зводить*); 8) ФСПГ «Бути в поганому настрої» (*надутися як сич і виглядати як ніч; смерть в очах*); 9) ФСПГ «Заспокоїтися» (*наковальня остила*);

7. ФСГ «Соціальна характеристика» (4,8%): 1) ФСПГ «Заможний» (*кататися як сир у маслі; щодня малину їсти*); 2) ФСПГ «Бідний» (*голіший од миші; франт без шкарпеток*); 3) ФСПГ «Впливовий»: (*важна птиця; волохата лапа*); 4) ФСПГ «Нерідний» (*Васька бабина сестра; через чотири версти коліно*); 5) ФСПГ «Незаконнонароджений» (*син Ветрова; вітром навіяне, в подолі принесене*); 6) ФСПГ «Невірний» (*слабий на передок; майстер чужим свиням поросята робить*); 7) ФСПГ «Небажаний гість» (*лишний рот страшніше пістолета; незваний гість хуже татарина*);

8. ФСГ «Вікова характеристика» (2,1%): 1) ФСПГ «Молодий» (*зелень незрізана; юний орел*); 2) ФСПГ «Старий» (*ромашками тхнути; Божий одуванчик*).

Аксіологічна класифікація дає змогу розподілити фактичний матеріал на 1) позитивнооцінні АФО (*без рукавиць не взяти; загартований як сталюка; червона писанка*); 2) негативнооцінні АФО (*бичача голова; городити чортівню; як з воза лопатою скиданий*) та 3) нейтральнооцінні АФО (*в роті засмачити; язика не розв'язати; як із парілки вийти*).

За структурною класифікацією виокремлено такі типи АФО: 1) зі структурою «неповнозначна частина мови + повнозначна» (*в годах; як антена; з вибриками*); 2) зі структурою словосполучення (*аж світитися*

сонцем; аршин з кепкою; Вася отморозений); 3) зі структурною речення (в голові бабочки матюкаються; болячки обсіли; аж вуха горять).

Під час датологічного етапу створено ЛБД на основі Microsoft Office Access. Головне меню ЛБД представлено вікнами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика». Запит «Ареальні фразеологічні одиниці» (див. Рис. 1) вводить до таблиці з даними, що уможливило перегляд усіх даних і здійснення пошуку певних фразеологізмів, розташованих за абетковим принципом.

Запит «Коди культури» вводить до меню, де кожна кнопка відповідає певному культурному коду: акціональному, антропному, гастрономічному тощо. Вибір необхідного коду відкриває форму з вибіркою АФО, що його репрезентують (див. Рис. 2).

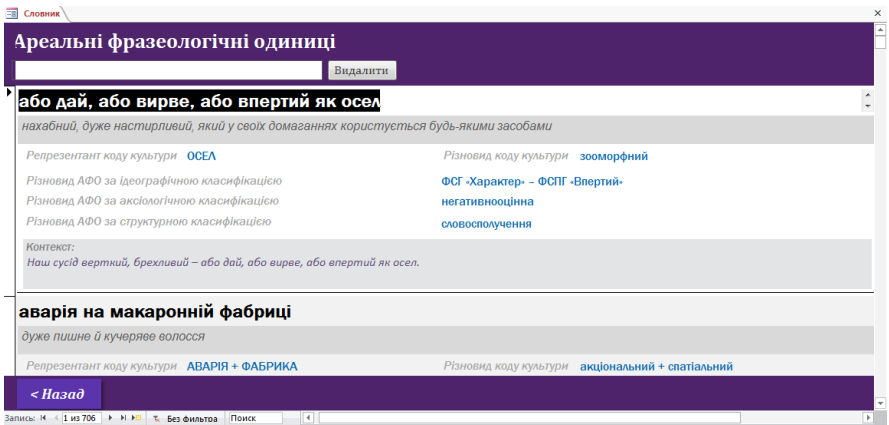

Рис. 1. Результат запити «Ареальні фразеологічні одиниці» ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

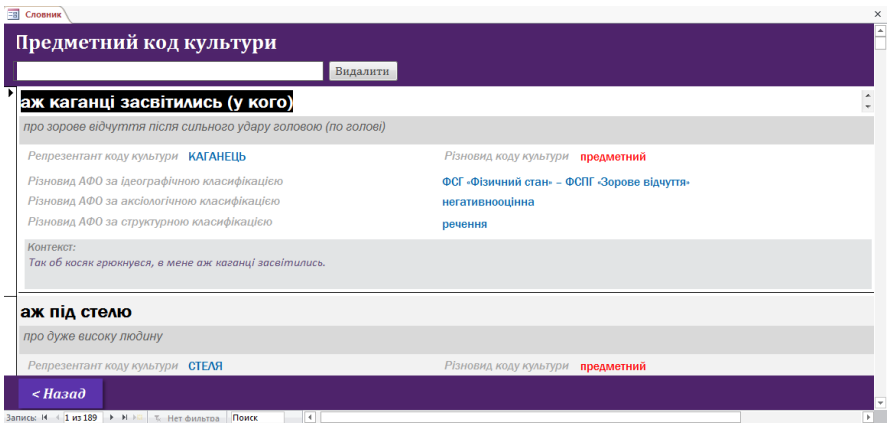

Рис. 2. Результат запити «Предметний код культури» ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

Вибір необхідного аксіологічного типу («Аксіологічна характеристика») вводить у форму з вибіркою АФО, що його представляють (див. Рис. 3).

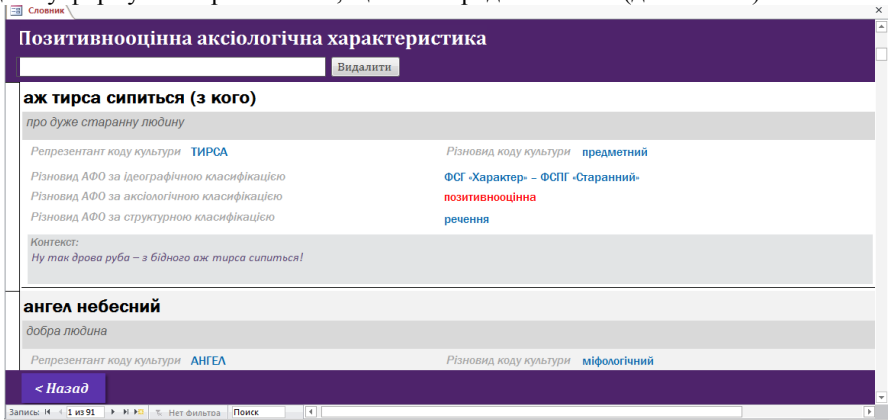

Рис. 3. Результат запиту позитивнооцінних фразеологізмів ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

ВИСНОВКИ

Різновекторний аналіз вітчизняної та закордонної мовознавчої літератури дав змогу узагальнити кваліфікаційні ознаки концепту з наголошенням на інтегруванні поглядів на концепт як епістемічне, психоментальне й етнокультурне утворення й актуалізацією ознак комплексності, глобальності, багатовимірності.

Потужним засобом вербалізації концепту визнано АФО, оскільки жива, народна мова діалектів відбиває найсучаснішу етнокультурну ситуацію окремих територій країни. АФО інтерпретовано як таку, що функціонує в межах певного ареалу (у нашому дослідженні – територія смт Новотроїцьке та Ольгінка Волноваського району Донецької області).

Наявні в лінгвістичній моделі концептуального аналізу загалом і концепту *людина* зокрема засвідчили нагальну потребу формалізації та репрезентації зазначеного концепту у фразеології східностепових українських говірок з опертям на систему кодів культури й опрацювання відповідної лінгвістичної бази даних. Культурне кодування (поряд із ідеографічним членуванням) постає в студіюванні як інструмент дослідження ареальної фразеології та як один із можливих засобів структурування концепту.

У структурі концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок виокремлено поняттєвий, образний, значеннєвий, оцінний складники.

Поняттєвий складник дає змогу інтерпретувати людину як природно-соціальну істоту, яка має свідомість і мову, здатна мислити, продуктивно працювати, еволюціонувати, створюючи власну історію та національну культуру.

Образний складник сформовано 16 кодами культури та 72 міжкодними переходами. Важливість певного коду культури визначається кількісними

показниками АФО-репрезентантів із таким заповненням концептуального простору: соматичний (16,99%), предметний (14,89%), зооморфний (9,21%), антропний (7,37%), фітоморфний (3,83%), природний (3,68%), гастрономічний (2,12%), духовний (1,84%), квантитативний (1,7%), темпоральний (1,7%), міфологічний (1,42%), акціональний (1,27%), сенсорний (1,27%), спатіальний (1,13%), кваліфікативний (0,42%), мовленнєвий (0,28%), міжкодові переходи двокомпонентні (27,9%) та трикомпонентні (2,98%). Вторинна семіотична система аналізованого концепту утворювана соматизмами, зооморфізмами, фітоморфізмами, числовими компонентами, міфологемами, онімами, колоративами, лексемами з темпоральною та просторовою семантикою тощо і становить 411 одиниць.

Дослідження даних засвідчує, що: 1) коди культури маніфестують свої сутнісні моменти в «чистому» вигляді в 69,12%, в інших випадках (30,88%) актуалізовано міжкодові переходи; 2) соматизми мають найбільший діапазон асоціативних зв'язків і, відповідно, найбільшу фразеотворчу активність і в межах соматичного коду, і в межах міжкодових переходів, що дає змогу позиціонувати соматіку найбільш доступним і вивченим об'єктом спостереження людини; 3) найпродуктивнішими постають соматизми *око* (10 ЛСВ) і *голова* (9 ЛСВ) (за вибіркою кодів і міжкодових переходів), що акцентує увагу на значущості цих одиниць у процесах концептуалізації та категоризації; 4) майже 75% показників вторинної знакової системи постають унікальними та наділені 1 ЛСВ, що зумовлено самотутністю ареальної фразеології; 5) колоративний і геометричний коди представлені лише в рамках міжкодових переходів, де поєднані з соматичним, зооморфним, предметним, міфологічним, темпоральним.

Значеннєвий складник утворювано фразеосемантичними групами «Характер», «Зовнішній вигляд», «Фізичний стан», «Розумові здібності», «Спілкування», «Емоційний стан», «Соціальна характеристика», «Вікова характеристика», а оцінний складник – позитивно-, негативно-, нейтральнооцінними АФО з абсолютним домінуванням негативної оцінки, тобто детальнішою презентацією негативного портрета людини у фразеології східноstepових українських говірок.

Проектування ЛБД «Концепт *людина* у фразеології східноstepових українських говірок» здійснено в два етапи. На першому – інфологічному – етапі: а) сформовано корпус АФО східноstepових українських говірок з архісемою ‘людина’; б) визначено класифікаційні типи АФО за ідеографічним, аксіологічним, структурним параметрами; в) опрацьовано перелік кодів культури та міжкодових переходів аналізованого концепту; г) побудовано словникову статтю АФО; г) укладено проектну таблицю ЛБД.

Параметризація фразеологічного корпусу східноstepових українських говірок, що репрезентує концепт *людина*, має такий вияв: а) ідеографічний параметр (8 ФСГ – 93 ФСПГ – 706 ФО); б) аксіологічний параметр (негативнооцінні АФО (81,87%), позитивнооцінні АФО (12,89%),

нейтральнооцінні АФО (5,24%)); в) структурний параметр (зі структурою словосполучення (73,23%), зі структурою речення (25,21%), зі структурою «неповнозначна частина мови + повнозначна» (1,56%)).

Під час другого – датологічного – етапу створено ЛБД на основі Microsoft Office Access із використанням єдиної таблиці даних, що становить алфавітний словник аналізованих АФО з указівкою належності до певної ФСГ або ФСПГ; запитів, що відповідають за вибірку даних із таблиці за визначеними параметрами; форм, що виступають сторінками в меню; макросів, що забезпечують навігаційні дії в розділах меню ЛБД. Головне меню представлено розділами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика», що цілком відповідає структурним складникам концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні концепту *людина* в українській діалектній фразеології з розширенням ареалів студіювання, що уможливить здійснення вичерпного опису аналізованого концепту у фразеології сучасної української мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Гарбера І. В. Функціонування терміна «концепт» у сучасній лінгвістиці // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки : науковий журнал. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. Вип. 1-2. С. 65-71.
2. Гарбера І. В. Ареальна фразеологія як засіб вербальної об'єктивації концепту // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. збірник. К. : Вид-во «Монограф», 2015. Вип. 45/1. С. 81-87.
3. Гарбера І. В. До питання дефініції концепту // Вісник Донецького університету. Серія Б. Гуманітарні науки : науковий журнал. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. Вип. 1-2. С. 57-63.
4. Harbera I. V. Phraseme-ideographic model of concept «Man» in the Ukrainian eastern-steppe dialects as the basis of linguistic database // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. №3. С. 120-124.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

5. Гарбера І. В. Репрезентація соматичного коду культури концепту «Людина» (на матеріалі фразеології східноstepових українських говірок) // Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. №9. Т. 2. С. 69-73.

Статті в закордонних виданнях

6. Гарбера І. В. Інфологічний етап проектування лінгвістичної бази даних «Концепт «Людина» у фразеології східноstepових українських говірок» // Славистика ХХІ/1–2, 2017. С. 112-118.
Наукові праці апробаційного характеру
7. Гарбера І. В. Ареальна фразеологічна одиниця як засіб вербалізації концепту // Граматичні студії : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 83-87.
8. Garbera I. Person concept in the phraseology of the eastern Ukrainian dialects // Лінгвокомп'ютерні дослідження : зб. наук. праць. Вінниця : ДонНУ, 2016. Вип. 9. С. 9-13.
9. Гарбера І. Концепт «Людина» у фразеології східноstepових українських говірок: біоморфний і гастрономічний коди культури // Лінгвокомп'ютерні дослідження : зб. наук. праць. Вінниця : ДонНУ, 2017. Вип. 10. С. 8-14.
10. Гарбера І. Явище синонімії у фразеології східноstepових українських говірок // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016 [матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 р.)]. К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. С. 29-30.
11. Гарбера І. В. Репрезентація фігоморфного коду культури концепту «Людина» (на матеріалі фразеології східноstepових українських говірок) // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики [матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції (Дніпро, 26-27 травня 2017 р.)]. Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. Ч. II. С. 159-161.
12. Гарбера І. В. Фразеосемантична група «Характер» як компонент фразеомідеографічної моделі концепту «Людина» в східноstepових українських говірках // Нове у філології сучасного світу [матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 9-10 червня 2017 р.)]. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. С. 70-72.

АНОТАЦІЯ

Гарбера І.В. Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

У роботі виявлено й окреслено специфіку концепту *людина* у фразеології східноstepових українських говірок із опертям на систему кодів культури та з укладанням відповідної лінгвістичної бази даних.

Концепт *людина* позиціоновано як один із основних сегментів концептуальної картини світу українця та структуровано на чотири складники:

1) поняттєвий, що передбачає огляд дефініцій людини в лексикографічних працях; 2) образний, репрезентований вторинною знаковою системою; 3) значеннєвий, представлений фразеоідеографічною парадигмою ареальних фразеологічних одиниць та 4) оцінний, сформований позитивнооцінними, негативнооцінними, нейтральнооцінними ареальними фразеологічними одиницями.

Визначено систему кодів культури з послідовним виокремленням соматичного, предметного, зооморфного, антропного, фітоморфного, природного, гастрономічного, духовного, квантитативного, темпорального, міфологічного, акціонального, сенсорного, спатіального, кваліфікативного, мовленнєвого кодів і двокомпонентних та трикомпонентних міжкодових переходів концепту *людина* у фразеології східностепових українських говірок із простеженням кількісної репрезентації.

Здійснено покроковий алгоритм етапів проектування лінгвістичної бази даних «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» з обов'язковою параметризацією ареальних фразеологічних одиниць за ідеографічною, аксіологічною, структурною класифікаціями.

Ключові слова: аксіологічна класифікація фразеологізмів, ареальна фразеологічна одиниця, ідеографічна класифікація фразеологізмів, код культури, концепт, лінгвістична база даних, міжкодовий перехід.

АННОТАЦІЯ

Гарбера І.В. Концепт *человек* во фразеологии восточностепных украинских говоров. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2018.

В работе выявляется и обозначается специфика концепта *человек* во фразеологии восточностепных украинских говоров с опорой на систему кодов культуры и с составлением соответствующей лингвистической базы данных.

Концепт *человек* квалифицируется как один из основных сегментов концептуальной картины мира украинца и структурируется на четыре составляющие: 1) понятийную, что предполагает обзор дефиниций человека в лексикографических трудах; 2) образную, выраженную вторичной знаковой системой; 3) смысловую, представленную фразеоідеографічною парадигмою ареальних фразеологічних одиниць і 4) оціночну, очерчену с помощью аксіологічної класифікації ареальних фразеологічних одиниць.

Понятийная составляющая позволяет интерпретировать человека как природно-социальное существо, имеющее сознание и язык, способное мыслить, продуктивно работать, эволюционировать, создавая собственную историю и национальную культуру.

Образная составляющая формируется соматическим, предметным, зооморфным, антропным, фитоморфным, природным, гастрономическим,

духовным, квантитативным, темпоральным, мифологическим, акциональным, сенсорным, спатиальным, квалификативным, речевым кодами, а также двухкомпонентными и трехкомпонентными межкодowymi переходами. Вторичную семиотическую систему рассматриваемого концепта формируют 411 единиц (соматизмы, зооморфизмы, фитоморфизмы, числовые компоненты, мифологемы, онимы, колоративы, лексемы с темпоральной и пространственной семантикой и т.д.).

Смысловая составляющая моделируется фразеосемантическими группами «Характер», «Внешний вид», «Физическое состояние», «Умственные способности», «Общение», «Эмоциональное состояние», «Социальная характеристика», «Возрастная характеристика», а оценочная составляющая – позитивнооценочными, негативнооценочными, нейтральнооценочными ареальными фразеологическими единицами с абсолютным доминированием негативной оценки, то есть более подробной презентацией негативного портрета человека во фразеологии восточностепных украинских говоров.

Проектирование лингвистической базы данных «Концепт *человек* во фразеологии восточностепных украинских говоров» осуществляется в два этапа. На первом – инфологическом – этапе: 1) формируется корпус ареальных фразеологических единиц восточностепных украинских говоров с архисемой 'человек'; 2) определяются классификационные типы ареальных фразеологических единиц по идеографическому, аксиологическому, структурному параметрам; 3) обрабатывается перечень кодов культуры и межкодовых переходов рассматриваемого концепта; 4) строится словарная статья ареальной фразеологической единицы; 5) составляется проектная таблица лингвистической базы данных.

Во время второго – датологического – этапа создается лингвистическая база данных на основе Microsoft Office Access с использованием единой таблицы данных, что представляет собой алфавитный словарь анализируемых ареальных фразеологических единиц с указанием принадлежности к определенной фразеосемантической группе; запросов, отвечающих за выборку данных из таблицы по определенным параметрам; форм, выступающих страницами в меню; макросов, обеспечивающих навигационные действия в разделах меню лингвистической базы данных. Главное меню представляют разделы «Ареальные фразеологические единицы», «Коды культуры», «Аксиологическая характеристика», что вполне соответствует структурным составляющим концепта *человек* во фразеологии восточностепных украинских говоров.

Перспективу исследования видим в дальнейшем изучении концепта *человек* в украинской диалектной фразеологии с расширением ареалов изучения, что сделает возможным составление исчерпывающего описания рассматриваемого концепта во фразеологии современного украинского языка.

Ключевые слова: аксиологическая классификация фразеологизмов, ареальная фразеологическая единица, идеографическая классификация

фразеологизмов, код культуры, концепт, лингвистическая база данных, межкодовый переход.

SUMMARY

Garbera I.V. Concept *human* in the Phraseology of East Steppe Ukrainian Dialects. – Manuscript.

Dissertation on scientific degree of the candidate of philological sciences in specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyly' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The specification of concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects based on the code system of culture and formation of the correspondent linguistic database have been found and described in the work.

The concept *human* has been positioned as one of the main segments of the conceptual picture of Ukrainian's world and structured into four components: 1) conceptual that involves the review of human's definitions in the lexicographical works; 2) descriptive that is represented by secondary sign system; 3) semantic that is represented by phraseoideographic paradigm of areal phraseological units and 4) estimative that is formed by positive evaluative, negative evaluative and neutral evaluative areal phraseological units.

The code system of culture including gradual separation of somatic, subject, zoomorphic, anthropic, phytomorphic, natural, gastronomic, spiritual, quantitative, temporal, mythological, actional, sensor, spatial, qualificative, speech codes and two-component and three-component intercode passages of the concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects with following quantitative representation has been identified.

The step-by-step algorithm of design cycle of linguistic database «Concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian proverbs» with the compulsory parametrization of areal phraseological units according to ideographic, axiological, structural qualifications has been made.

Key words: axiological classification of phraseological units, areal phraseological unit, ideographic classification of phraseological units, code of culture, concept, linguistic database, intercode passage.